

ІСТОРІОГРАФІЯ Й ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ШКОЛИ (20-30-ті РОКИ ХХ СТ.)

На основі вивчення архівних документів висвітлено особливості розвитку вітчизняних шкіл на території України в період 20-30-х років ХХ ст. Установлено, що початок 30-х років характеризувався таким явищем у розвитку й функціонуванні шкіл національних меншин, як примусова русифікація. Простежено, що влада прагнула створити єдині вимоги щодо побудови навчально-виховного процесу шкіл на всій території СРСР і дати народам, котрі проживали в Україні, реальну можливість розвивати свою національну культуру і мову. Виокремлено, що в ході реалізації урядової політики стосовно освіти російських меншин особливого значення набували питання щодо формування мережі загальноосвітніх російських шкіл, створення життєздатних і дійових органів з їх керівництва, організаційного та науково-методичного забезпечення. Досліджено, що зміст навчальних програм і планів російських шкіл цілком відповідав проведеним освітнім змінам у ході зазначеного періоду.

Ключові слова: *шкільна освіта, навчання, реформа, вітчизняна школа, програми, плани.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. У сучасних умовах побудови незалежної України посилюється інтерес до історичного минулого нашого народу, до його надбань. Права національним меншинам гарантують важливі нормативно-правові документи, зокрема Декларація прав національностей України (1991), Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992), Конституція України (1996), Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин (1997), Національна доктрина розвитку освіти (2002), постанови Президії Верховної Ради Української РСР «Про інформацію Комісії Верховної Ради Української РСР з питань культури та духовного відродження», «Про стан роботи органів державного управління по створенню умов для розвитку культур національних меншин України» (2007) та ін. [6].

Вивчення стану означеної проблеми дає змогу звернути увагу на такі питання, що в науковому обсязі є недостатньо висвітленими через соціально-економічні та політичні обставини різного часу. Історіографічний аналіз дослідження розвитку вітчизняної школи у 20–30-х роках ХХ ст. здійснено відповідно до розробленої О. Сухомлинською [9] та Н. Гупаном [4] періодизації розвитку педагогічної думки в Україні. Значний теоретичний і практичний інтерес для дослідження обраної проблеми викликають праці Л. Березівської, С. Гончаренко, М. Євтуха, І. Зязюна, І. Кулика, Н. Ничкало та ін.

Мета статті – проаналізувати і систематизувати тенденції розвитку вітчизняної школи в 20-30-х роках ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення стану дослідження проблеми, довело, що висвітлення історіографії будь-якої історико-педагогічної проблеми великого періоду, зокрема майже цілого століття, потребує особливого підходу, а саме: розподілу виявлених праць на джерельні та історіографічні. Ми погоджуємося з дослідником Л. Березівською, що джерельну базу дисертації становлять архівні матеріали та опубліковані джерела 1899-1991 рр. Історіографічний пошук стосовно нашої проблеми показав, що на всіх етапах розвитку вітчизняної школи вчені різних наукових сфер, учителі, освітні керівники оприлюднювали присвячені чинним реформам праці, котрі розглядаємо як джерела, та пов'язані з попередніми реформами праці, які визначаємо як історіографічні. Аналіз наукової, історико-педагогічної літератури, архівних матеріалів засвідчив, що «історіографія» –

це «сукупність досліджень, присвячених певному історичному періодові..., окремій проблемі, темі, події...» [4, с. 72].

Згідно з розробленою періодизацією розвитку педагогічної думки в Україні в історіографії даної проблеми умовно виділяємо чотири етапи: I-й етап (1900-1917 рр.); II-й етап (1918-1920 рр.); III-й етап (1921-й поч. 30-х рр.); IV-й етап (кінець 30-х – сер. 50-х рр.). Спираючись на праці педагогів, освітніх діячів про шкільні реформи як на джерела, уважаємо за доцільне в даній статті зосередити увагу лише на аналізі наукових розвідок суто історіографічного характеру.

У імперську добу (I-й етап) сучасники намагалися інформувати про причини, хід і наслідки освітньої справи. Так, на основі архівних матеріалів Міністерства народної освіти Російської імперії чітко простежується хід і напрями шкільної реформи 1899-1901 рр., стан шкільної освіти, урядова освітня політика, процес реформування освітньої галузі, міністерські й альтернативні урядовим проекти громадськості, що відіграли велику роль у формуванні педагогічного світогляду освітян.

Протягом 20-х років XX ст. у ході реформи українські освітяни створили власну радянську концепцію розвитку освіти, що відповідала реаліям життя в УСРР і відрізнялася від російської. Певною мірою вона демонструвала демократичність, бо шкільна освіта була загальнодоступною для усіх верств суспільства; забезпечувала навчання рідною мовою учнів; ґрунтувалася на комплексній системі навчання, на досягненнях педагогічної науки, зокрема педологічних дослідженнях; давала простір для вибору методів навчання (метод проектів, дальтон-план, лабораторно-бригадний та ін.). Як ми вже зазначали, дискусія щодо функціонування відмінних систем освіти в загальнорадянському просторі протягом десяти років між російським та українським Наркомосами не дала бажаного результату. Уніфікація української системи в загальнорадянську набирала обертів у контексті соціально-економічних змін (форсована індустріалізація, суцільна колективізація, голодомор) та політичних чинників (формування тоталітарного суспільства, утвердження комуністичної ідеології, монополізація більшовицької партії, зрощення комуністичної партії з державним апаратом, масові репресії, «чистка» Наркомосу УСРР, поступове згортання українізації тощо). Створена система шкільної освіти не відповідала новим суспільним ідеалам, зокрема формуванню «нової радянської людини», яке школа має здійснювати для функціонування тоталітарної уніфікованої держави. Ось такі основні причини контрреформи 30-х років, коріння якої проростало ще в попередньому десятиріччі XX ст. У цей період склалася ситуація, коли Наркомос зазнав нищівної критики й перетворився на придаток Відділу шкіл ЦК ВКП(б), яким безпосередньо керував Й. Сталін. Така традиція керівництва освітньою сферою, коли Наркомос освіти, а потім і Міністерство освіти були реалізаторами ідей Відділу, тривала до кінця 80-х років [1].

Протягом досліджуваного періоду ЦК ВКП(б) та РНК СРСР прийняли ряд постанов, що кардинально змінили структуру і зміст шкільної освіти на теренах України. Спинимось на деяких освітніх документах.

У постанові «Про загальне обов'язкове початкове навчання» (від 25 липня 1930 р.) проголошено незадовільним стан роботи союзних наркомосів, партійних органів, намічено такі завдання у сфері шкільної освіти: запровадження протягом 1930-1931 рр. загального обов'язкового початкового навчання для дітей 8-11 років, переростків 11-15 років за допомогою прискорених форм навчання (дворічні й однорічні школи-курси); початок запровадження загального обов'язкового навчання у школах-семирічках; посилене розгортання шкіл колгоспної молоді. Для реалізації цих завдань передбачалися такі засоби: збільшення бюджетних асигнувань за рахунок господарських, профспілкових, кооперативних, громадських організацій, широких кіл громадськості; забезпечення шкіл педагогічними кадрами; посилення керівництва

запровадженням загального обов'язкового навчання парторганізаціями тощо [1, с. 10–13]. У руслі загальносоюзної постанови ЦК КП(б)У схвалив постанову «Про запровадження обов'язкового загального початкового навчання на Україні» (від 23 серпня 1930 р.), що декларувала лише конкретні цифри: охопити загальним навчанням 1400000 дітей, із них 500000 підлітків віком 11-15 років [1, с. 14–17].

Історіографічний огляд досліджуваної проблеми дозволив встановити, що важливим кроком для вітчизняних шкіл стало прийняття ряду постанов ЦКВКП(б) «Про загальне обов'язкове навчання» (1930), ЦКВКП(б) «Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі» (1932) [7, с.29], що внесли зміни в систему освіти. Так, у 1932 р. було запроваджено єдину для всієї країни структуру загальноосвітньої школи: початкова (1-4 класи), неповна середня (1-7 класи) і середня школа (1-10 класи) та ліквідовано практику складання «місцевих» навчальних планів.

На початку 30-х років М. Скрипник намагався зберегти особливості української системи освіти, певні самостійні важелі управління нею в контексті виконання партійних постанов. Так, у звітній доповіді «Загальне навчання та політехнізація шкіл» на XII Всеукраїнському з'їзді Рад (початок 1931 р.) він зазначив, що «нічого не варта та школа, де навчання ведеться на чужій для дитини мові, де насильство в основі педагогічного впливу на дитину, де примусово проходять навчання на чужій, невідомій для дитини мові», і навів такі дані: російська нацменшина забезпечена на 94,9%, єврейська – на 99,3%, німецька – на 97,4%, польська – на 96,9%, болгарська – на 96,3%, грецька і болгарська – на 100% [2, с. 15]. Наркомос УСРР намагався відстоювати національний компонент в освітніх перетвореннях, справедливо вважаючи російську націю нацменшиною на українських землях. Проте внесені М. Скрипником пропозиції було проігноровано.

Однією з головних прогалин радянської системи освіти при визначенні питання про відкриття національної школи став мовний чинник, а не національно-культурний. Оскільки навчання велось рідною мовою, то все його змістове наповнення ніяким чином не враховували національно-культурних особливостей різних національностей. Сфера освіти залишила як чинник ідентифікації кожної національної меншини мову та була покликана поступово нівелювати в дітей і молоді національних меншин традиційні культурні і релігійні відмінності й таким чином розпочати формування нової радянської спільноти.

У ході наукового пошуку встановлено, що одним із головних завдань вважалося впровадження рідної мови у сферу соціального виховання, розвиток мережі національних шкіл, дитячих садків, будинків-інтернатів, збільшення контингенту учнів. На цей час серед національних меншин на території України функціонували німецькі, єврейські, грецькі, татарські, вірменські, асирійські, українсько-російські, українсько-німецькі, українсько-татарські, українсько-російсько-татарські, російсько-єврейські, російсько-грецькі, російсько-татарські, українсько-російсько-болгарські та російсько-німецькі школи. Повністю працювали рідною мовою російські, німецькі, єврейські початкові школи, частково – грецькі, татарські та школи деяких нечисленних національних меншин (вірмен, асирійців), але фактично впровадження національної політики намагалось дати новий поштовх радянській їх шкіл.

Аналіз програм і планів на 1932/33 н. р. свідчить про введення нових навчальних планів і програм із суспільствознавства, літератури, мов, географії та історії. Вони передбачали вивчення «національних культур народів СРСР, їх літератури, мистецтва, історичного розвитку, а також і елементів краєзнавства СРСР (природні особливості, промисловість, сільське господарство і т.д.)» [7, с. 29]. Після прийняття постанов ЦК ВКП(б) «Про початкову і середню школу» та «Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі» було скасовано складання «місцевих» навчальних планів.

У 1933 р. Наркомос УСРР затвердив єдині навчальні плани для початкових, семирічних і середніх шкіл [8, с. 133–134].

Подальшим кроком на шляху створення єдиної уніфікованої системи шкільної освіти стала постанова «Про початкову і середню школу» (5 вересня 1931 р.), яка, ґрунтуючись на ленінських засадах, а не на потребах шкільної практики та педагогічної теорії, визначила такі основні завдання школи: переробити навчальні програми відповідно до марксистського вчення, «забезпечивши в них точно окреслене коло систематизованих знань»; розгорнути боротьбу проти «методичного прожекторства» (метод проектів); визнати єдиною формою навчання – урок, обов'язковими – іспити; перебудувати науково-дослідну роботу на марксистсько-ленінських засадах; забезпечити тісний зв'язок навчання з продуктивною працею (ознайомлення з головними галузями виробництва, збільшення мережі шкільних майстерень, прикріплення шкіл до підприємств, радгоспів тощо); боротися з порушниками дисципліни; зміцнити керівництво школою партійними організаціями – «взяти під безпосередній нагляд постановку викладання громадсько-політичних дисциплін у школах-семирічках» тощо); визначити вчителя провідною особою навчального процесу; «наркомосам союзних республік забезпечити здійснення єдиновладдя в управлінні школою»; розгорнути боротьбу з «правоопортуністичними перекрученнями політики партії, що ведуть до відмови від політехнізації школи, до спроби збереження старої, словесної школи» [3, с. 10–19].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши джерела, ми побачили, що протягом 20-30-х років ХХ ст. в умовах тоталітарного режиму, повного ігнорування громадсько-педагогічної думки планомірно і системно за допомогою партійних постанов із глибоким руйнівним прихованим підтекстом українська шкільна освіта перетворилася на уніфіковану загальнорадянську політизовану в результаті встановлення єдиної структури шкільної освіти; жорсткої регламентації навчально-виховного процесу; посилення внутрішньошкільного контролю та контролю за школою, учительством; ідеологізації змісту навчально-виховного процесу; уведення єдиних навчальних планів, шкільного режиму, системи оцінювання, підходів до підручникотворення; збільшення кількості годин на вивчення російської мови; запровадження обов'язкового вивчення російської мови в українських школах; перегляду навчальних програм на предмет уведення історії та географії СРСР і підпорядкування відповідно цим курсам історії та географії України; уведення до змісту зазначених предметів біографій вождів, вилучення національного матеріалу; запровадження єдиних підручників, уроку як основної форми навчального процесу; посилення контролю за дисципліною учнів; надання права виключно Наркомосу призначати директорів шкіл; надання пріоритетності у процесі виховання комуністичної ідейності, а також підпорядкування педагогічної науки офіційній ідеології; боротьби з «методичним прожекторством», «буржуазно-націоналістичними елементами», «педологічними викривленнями» тощо.

Список використаної літератури

1. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова А. М., 2008. – 406 с.
2. Бистрицька О. Б. Розвиток системи освіти національних меншин в Україні у 1917-1939 рр. : дис.... канд. іст. наук : 07.00.01 / Олена Борисівна Бистрицька. – Харків, 1998. – 210 с.
3. Бюлетень Народного комісаріату освіти. – 1922–1934 рр.
4. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Н.М. Гупан. – К. : «А.П.Н.», 2002. – 224 с.
5. Матеріали про популяризацію та виконання постанови ЦК ВКП (б) «Про початкову та середню школу» районним відділам народної освіти і школами України (протоколи, резолюції, доповіді, доповідні записки, плани, відомості) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 10, спр. 431, 255 арк.
6. Національна доктрина розвитку освіти // В. Г. Кремень. Освіта і наука України : шляхи модернізації : (Факти, роздуми, перспективи) / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2003. – С. 180.

7. Постанови партії та уряду про школу. – К. – Харків : Держ. учбово-педагог. вид-во Рад. шк., 1947. – 152 с.
8. Стенограма наради НКО у заступника НКО т. Карпенка в справі перевірки виготовлення програм з окремих дисциплін з 26 жовтня 1931 р. // ЦДАВО, ф. 166, оп. 10, спр. 13, арк. 165–187.
9. Сухомлинська О. В. Историко-педагогичний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.

Одержано редакцією 17.08.2014.
Прийнято до публікації 20.08.2014.

Аннотация. Колесник И.А. **Историография и литературная база вопросов развития отечественной школы (20–30-е годы XX века).** На основе изучения архивных документов отражена организация российских школ к обучению детей на территории Украины в 20–30-е годы XX века. Установлено, что начало 30-х годов характеризовался таким явлением в развитии и функционировании школ национальных меньшинств, как принудительная русификация. Прослежено, что власть стремилась создать единые требования к построению учебно-воспитательного процесса школ на всей территории СССР и дать народам, проживающим в Украине, реальную возможность развивать свою национальную культуру и язык. Отмечено, что в ходе реализации правительственной политики в отношении образования российских меньшинств, особое значение приобретали вопросы формирования сети общеобразовательных российских школ, создание жизнеспособных и действенных органов их руководства, организационного и научно-методического обеспечения. Исследовано, что содержание учебных программ и планов российских школ вполне соответствовало проведенным образовательным изменениям в ходе указанного периода.

Ключевые слова: школьное образование, обучение, реформа, отечественная школа, программы, планы.

Summary. Kolesnik I.A. **Historiography and literary base in the issues of the development of school (20th - 30th years of the XX century).** In the article it is defined that the creation of an independent Ukraine amplified interest in the historical past of our nation, its achievements. The study of problem makes it possible to draw attention to these issues in the scientific scope is not sufficiently illuminated through socio-economic and political circumstances of different times. The purpose of the article is to analyze and systematize trends of the national school at 20-30 years of the twentieth century. Based on a study of archival documents reflect the organization of Russian schools to educate children on the territory of Ukraine in the 20 - 30 years of the twentieth century; found that the onset of the 30th was characterized by the phenomenon in the development and functioning of minority schools as forced russification; traced that the government sought to establish uniform requirements for the construction of the educational process at schools throughout the USSR and to the people who lived in Ukraine real opportunity to develop their national culture and language; noted that during the implementation of government policy on education Russian minorities became particularly important form a network of comprehensive Russian schools, the creation of a viable and effective enforcement of their leadership, organizational, scientific and methodological support; investigated the content of training programs and plans of Russian schools is quite consistent implementation of educational change during the period.

Key words: school education, training, reform, school curriculum, plans.

УДК: 371.937

Н. Ю. Колесниченко

ПІДГОТОВКА БАКАЛАВРІВ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ В УНІВЕРСИТЕТАХ ШВЕЙЦАРІЇ

Висвітлено специфіку професійної підготовки бакалаврів романо-германської філології в системі університетської освіти Швейцарії в умовах розвитку єдиного європейського освітнього середовища. Особливу увагу приділено аналізу змісту й способів організації